

Altman, Karel

Úvod

In: Altman, Karel. *Úvod do studia dějin národopisu na Moravě*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 7-18

ISBN 978-80-210-6576-5; ISBN 978-80-210-6579-6 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128857>

Access Date: 28. 03. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Úvod

Každá vědní disciplína má svou historii a její znalost by neměl opomíjet žádný badatel, který se jí věnuje. Velí mu k tomu praktická užitečnost takového poznání, jež je v mnohém inspirativní, ale stejně tak by znalost dějin vlastního oboru měla být součástí etického kodexu vědeckého pracovníka.

Tato příručka se zabývá těmi tematickými okruhy z oblasti dějin českého národopisu/etnologie, které tvoří první základ a předpoklad odborného bádání, a jsou tudíž jako předměty zařazeny do vysokoškolské přípravy etnologů, případně studujících dalších společenskovědních disciplín – historie, archivnictví a jiných příbuzných oborů. K jejich zpracování a publikování přistupujeme na základě dosavadních vlastních výzkumů, které směřovaly k patřičným výstupům v podobě studií, k sestavení a publikování výběrové bibliografie i k výuce. Na základě získaných poznatků jsme uskutečnili více než deset semestrových přednáškových cyklů a několik semestrových praktických seminářů, věnovaných jednotlivým otázkám historie českého národopisu na Moravě ve vyčteném období. Dílo jsme zpracovali v rámci projektu FIFA Masarykovy univerzity v Brně a s Institucionální podporou RVO 68 37 80 76.

Cílem této příručky je seznámit všechny zájemce o studium českého národopisu se základními postupy poznávání dějin tohoto oboru na Moravě, od časných projevů zájmu o předměty a jevy lidové povahy, po celé „dlouhé 19. století“, až po značně pokročilé stadium vědeckého poznávání lidové kultury, s přesahy až do počátků meziválečného období, a to na základě zhodnocení dosavadního poznání problematiky dějin českého národopisu na sledovaném území.

Považujeme za nezbytné upozornit, že tato příručka neobsahuje celou problematiku, jež přísluší do vyčerpávajícího úvodu do studia dějin národopisu. Soustředěná pozornost je věnována zejména těm otázkám, které tvoří základ takto zacílených aktivit, z nichž mimořádný význam přikládáme zejména stanovení okruhu informačních zdrojů, s přihlédnutím k metodice a technice historického bádání. Údaje tohoto druhu nejsou doposud soustavně a přehledně zpřístupněny v případném kompendiu pro studující a další badatele.

Definice oboru

Jako elementární východisko k poznání dějin národopisu/etnologie se jeví stanovení závazné definice vědní disciplíny, jejíž historie je podrobována zkoumání, což je úkol poněkud náročný, jak ostatně vyplývá z následujících skutečností. Sám název naší disciplíny nebyl v počátečním období jednoznačně vyhraněn či stanoven, ani závazně používán. Obor „národopis“ byl dříve také nazýván – ovšem spíše výjimečně – „národozpyt“, jindy poněkud archaicky „lidozpyt“ nebo „lidopis“; termín lidopis však současně značil také demografii, tedy „nauku sledující poměry obyvatelstva pokud jde o složení, zaměstnání, pohyb aj.“¹ Kdysi užívaným, dnes však už téměř zapomenutým termínem bylo také „lidoznalství“, přičemž odborník ve folkloristice nebo v etnografii byl „lidoznalec“ (jak například literární kritik František Xaver Šalda označoval Františka Bartoše).²

V mezinárodní terminologii pak národopis významově splývá s názvy „etnografie“ či „etnologie“, ať už s „folkloristikou“ jako svou dílčí disciplínou, nebo jako samostatným, autonomním oborem.³

Oboru „národopis“ kupodivu není v základním díle, jímž je *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, věnováno samostatné heslo. Jeho definice je odvozena od termínu „etnografie“, za jehož synonymum je považován. Etnografie pak je definována v první řadě jako „národopis, lidopis, tj. kulturněhistorický vědní obor zabývající se studiem lidové kultury; soubor sběratelských aktivit těsně spjatých s muzeologií, s vytvářením kulturního dědictví a s literaturou spojenou s těmito aktivitami“.⁴

Tento termín však má ještě i další významy, předně „sběr dat v terénu (zejména při výzkumu malých a relativně kulturně uzavřených společenství), jejich utřídění a základní vyhodnocení; v kontextu sociální a kulturní antropologie základní badatelská činnost, na niž navazují práce zobecňující a teoretické (etnologie)“. Ale etnografie znamená též „zpracování a zveřejnění výsledků výzkumu ve formě monografie (národopisná monografie), zdůrazňující specifika ve způsobu života zkoumaného etnika nebo jeho části (popř. porovnávání se srovnatelným ekvivalentem)“.⁵

Termín „etnografie“ (a tudíž i „národopis“) dle definice ve stejné encyklopedii do značné míry splývá s termínem „etnologie“. Etnologie je zde definována jako „věda

1 *Slovník spisovného jazyka českého I. A–G*. Praha 1989, s. 297.

2 *Srov. Slovník spisovného jazyka českého II. H–L*. Praha 1989, s. 554.

3 *Srov. Jeřábek, Richard: Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: *Kubiček, Jaromír, Kubiček, Tomáš: Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 11.

4 *zu+jkt+vh (Zdeněk Uherek, Josef Kandert, Václav Hubinger): Etnografie*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 2. svazek*. Praha 2007, s. 192.

5 *zu+jkt+vh (Zdeněk Uherek, Josef Kandert, Václav Hubinger): Etnografie*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 2. svazek*. Praha 2007, s. 192.

o národech, etnografie, národopis, kulturní nebo sociální antropologie – kulturněhistorická vědní disciplína založená na srovnávacím studiu všech aspektů kultury jednotlivých etnik, národů, etnických skupin. Obor zobecňující dílčí etnografická pozorování, respektive zpracovávající data poskytnutá empirickým etnografickým výzkumem a dalšími metodami.“⁶ Pro účely naší příručky je neméně důležité následující konstatování: „Vzhledem k terminologické neujasněnosti vymezení oboru a jeho předmětu je v podstatě nemožné definovat nejen etnologii, ale i její vztahy k ostatním příbuzným disciplínám. Historický vývoj pojmu a proměny jeho obsahu vedly k tomu, že se termíny etnologie, etnografie, národopis, kulturní a sociální antropologie užívají jako synonyma.“⁷

Jak je patrné, samo pojmenování oboru, jehož dějiny studujeme, není prostě jistých komplikací. Můžeme shrnout, že naše disciplína se v českém prostředí vyvíjela od 19. století až do padesátých let 20. století pod názvem „národopis“, přičemž v raných dobách existovaly ještě další, dnes poněkud archaicky znějící názvy – „lidopis“, „lidozpyt“, „lidověda“ aj. Poté následovalo období těsně spolupracujících disciplin zvaných „etnografie“ a „folkloristika“, které na konci minulého století vystřídal další, tentokrát opět společný název – „etnologie“.

Stanislav Brouček a Lubomír Tyllner, kteří patřili k hlavním osobnostem, pod jejichž vedením vzniklo syntetizující monumentální dílo *Lidová kultura – Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (Praha 2007), upozorňují, že všechna pojmenování oboru zahrnují celou řadu dobových souvislostí. V národopisu spatřují především sběratelství generací vlastivědných pracovníků, mezi nimiž nechyběly vědecké osobnosti, jakými byli v Čechách například Lubor Niederle nebo Čeněk Zíbrt (na Moravě František Bartoš, Josef Klvaňa, Jan Havelka, Vítězslav Houdek ad.), ale hlavní požadavek tehdejšího národopisu, totiž „sebrat reliktů hmotné a duchovní kultury českého etnika a zachovat je pro následující generace“, většinou naplňovali zástupci jiných oborů, nejen vědeckých disciplín, ale jiných profesí.⁸ Na Moravě, ostatně zhruba stejně jako v Čechách, to byli především učitelé, kněží, učitelé, spisovatelé, hudebníci, výtvarní umělci, ale také pracovníci dalších profesí, především intelektuálové a příslušníci středního stavu.

6 *vh* (Václav Hubinger): *Etnologie*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha 2007, s. 199.

7 *vh* (Václav Hubinger): *Etnologie*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha 2007, s. 199.

8 Brouček, Stanislav, Tyllner, Lubomír: *Předmluva*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha 2007, s. 7.

Časové vymezení tématu

Česká národopisná bádání se rozvíjejí poměrně značnou dobu, déle než dvě stě let. Tento časový úsek zahrnuje ve svém vývoji celou řadu historických období, jež se od sebe odlišovala dosaženým stupněm rozvoje české společnosti, ale také národopisné práce samé. Z tohoto procesu jsme se pro své téma vybrali pouze jednu jeho etapu, a proto se tato příručka, jejímž cílem je uvést badatele do základů studia dějin národopisu na Moravě, zaměřuje především na postižení procesu národopisných bádání v jeho počátcích. Středem naší pozornosti je tak zejména dějinná etapa, zvaná „dlouhé 19. století“, tedy zhruba rozmezí let 1800–1918.

Nutno ovšem upozornit, že když jsme zvolili za zkoumané období etapu ohraničenou konkrétními letopočty, jde o vymezení víceméně pomocné. Zejména první mezník, rok 1800, je pouze symbolickým letopočtem, předznamenávajícím 19. století, jehož průběhu je věnována největší pozornost. Rok 1918 pak není pouze historickým mezníkem, uzavírajícím éru útrap první světové války, kdy i národopisná věda na Moravě oproti předchozím desetiletím poněkud stagnovala, ale také datem vzniku samostatného československého státu, od jehož založení se národopis v našich zemích rozvinul do dalších nebývalých rozměrů i do vyšší kvality.

Ovšem je zde na místě i jistý přesah do meziválečného období, během kterého pokračovaly národopisné aktivity z předchozí éry, a to bez výraznějšího přeryvu, spíše kontinuuálně, aby doznaly v mnoha ohledech mimořádného rozvoje.

Dějiny národopisu na Moravě od jejich začátku až do roku 1918 a počátku meziválečného období nejsou dosud souhrnně zpracovány. Proto se v úvodu naší příručky, která má instruovat k dalšímu historickému bádání, omezíme pouze na stručné vylíčení základních procesů v rámci rozvoje našeho oboru.

Vznik a rozvoj národopisu na Moravě

Počátky národopisu v českých zemích jako vyhraněné vědní disciplíny není snadné vysledovat. Víme, že vědní obor národopis se v českém prostředí formoval ve srovnání s některými jinými společenskými vědami poměrně pozdě. Vyrůstal z romantické záliby v poznávání života vesničanů a z amatérského úsilí o jeho literární i výtvarné zaznamenávání, případně i následování a rozvíjení.⁹ Jde o disciplínu, která nemá žádnou

---

⁹ Srov. Jeřábek, Richard: *Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: Kubíček, Jaromír, Kubíček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 11.

zakladatelskou osobnost, jejíž kořeny netkví v nějaké instituci. Národopis vznikal spíše spontánně, neorganizovaně, vzešel ze zájmu některých osobností o kulturu a život lidu, tedy středních a nižších vrstev; tento zájem byl nepochybně poznamenán dobovým romantismem, jaký k nám přicházel právě na konci 18. století, aby se i zde náležitě rozvíjel zejména ve vzdělaných a uměleckých kruzích.

Od samého počátku se národopis vyznačoval značnou extenzitou (tedy rozsáhlostí) svého zaměření. To bylo ostatně určeno objektem jeho studia – a tím byl a dodnes je lid, způsob jeho života a jeho kultura v celé jejich šíři a bohatosti.

Ani na Moravě není možné přesně vymezit dobu, v níž se národopis začal formovat. Jeho zrod tu nelze spojovat s jedním východiskem, odkud by se šířil odborný zájem a badatelské úsilí dál. Pokud se zpětně snažíme zjistit, kdo stál u prvopočátku zájmu o lidovou kulturu a život lidu, nabízí se nám celá škála různorodých zpráv a ikonografických dokladů od autorů rozmanitého původu, místa působení i místa vydání národopisných prací. Jde o historiky, archiváře, topografy, kartografy, výtvarníky, hudebníky atd. z konce 18. a počátku 19. století.

V období zhruba od poloviny 18. do poloviny 19. století tedy nacházíme první počáteční doklady zájmu o jevy z oblasti lidové kultury a života lidových vrstev. Šlo o zájem některých vzdělanců a příslušníků vyšších vrstev o různé atraktivní jevy ze života poddaných, ať už o inscenování hanácké selské svatby, na níž se aktivně podíleli „herci“ z řad šlechty, či předvádění tzv. hanáckých oper a lidových tanců, jako tomu bylo třeba roku 1755 u příležitosti návštěvy císařovny Marie Terezie ve Slavkově u Brna, kdy se zde konala slavnost, na níž se hosté kochali pohledem na hanácké lidové tanečnice a tanečníky. Obdobné nadšení budily lidové písně a také poezie.¹⁰

Zaujatí sběratelé, literáti, publicisté a umělci začali shromažďovat doklady o životě a kultuře lidových vrstev; přesto se národopis ve svých počátcích nemohl opírat o promyšlené programy odborného nebo vědeckého vyhodnocování těchto dokladů. První národopisné pramenné práce tak vznikaly živelně a náhodně, z větší části příležitostně, a obsahovaly zpravidla jen nesoustavné zprávy o nápadných, někdy i kuriózních skutečnostech, jimiž na sebe poutaly pozornost některé osobité etnické nebo profesní kategorie obyvatelstva českého, moravského a slezského venkova a malých měst. S výjimkou nejstarších písňových sbírek a krojových alb nebyla většina odvětví lidové kultury předmětem soustavnějšího zájmu. Jednotlivé práce, které tehdy vycházely v různých kalendářích, novinách a časopisech (a jenom zřídka v samostatných publikacích) nevytvářely reprezentativní národopisný obraz českých zemí. Ostatně až do poloviny 19. století jich

10 Srov. Altman, Karel: *Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hnutí*. In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (Eds.): *Kultura – společnost – tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha 2005, s. 183–206.

vzniklo tak málo, že ani nebyly vnímány jako výsledek badatelského úsilí nově se rodícího vědního oboru.¹¹

Avšak postupem doby začaly být vytvářeny systematictější obrazy o etnografické situaci na Moravě, jež poskytly topografické a historické práce, například z pera Franze Josepha Schwoye, Jana Nepomuka Aloise Hankeho z Hankenštejna, Josefa Rohrera, Josefa Aloise Zemana, Karla Josefa Jurendeho a dalších. Projevy lidové kultury tak postupem doby přestaly být chápány jako regionální pozoruhodnosti, rarity a atrakce, ale staly se předmětem zájmu odborníků, přistupujících k těmto fenoménům seriózně a systematicky.

Od osmdesátých let 19. století lze pozorovat náznaky zvědečtování národopisu. Velmi značná pozornost byla věnována sběru lidových písní i ostatního folkloru, zaznamenávání výročních i rodinných obyčejů i shromažďování trojrozměrného národopisného materiálu, dále pak od dob Šemberových a Bartošových i moravské lidové mluvě, nářečím. Život lidových vrstev začal být zkoumán komplexně, nikoli pouze pro jeho nejatraktivnější atributy.

Význam národopisu ještě vzrostl od posledních desetiletí 19. století, kdy se v jeho prospěch aktivovaly širší vrstvy městského i venkovského obyvatelstva. Současně se právě v období vrcholícího národního obrození a po celou dobu českého národního hnutí stalo národopisné bádání součástí politického úsilí o emancipaci Čechů v království i markrabství.

České národopisné hnutí, usilující o poznání, podporu a rozvoj lidové kultury v Čechách a na Moravě, nemohlo nebýt poznamenáno těmito obecně platnými okolnostmi. Ve společenském a politickém kontextu doby se české národopisné bádání jeví jako prostředek obrany proti postupující a zostřující se germanizaci. Přední odborní badatelé demonstrovali prostřednictvím prezentace lidové kultury osobitost vlastního národa a jeho právo na rovnoprávnost s jinými národy. Poznáváním kultury a života širokých lidových vrstev českých obyvatel Moravy usilovali o nápravu stávajících politických poměrů.¹²

Zjevného vrcholu v rámci tohoto počátečního období dosáhly národopisné aktivity v první polovině devadesátých let 19. století v souvislosti s přípravami Národopisné výstavy československé a s následnou prezentací Moravy na této největší akci svého druhu u nás. Na Moravě, stejně jako v Čechách, se tehdy konaly v několika desítkách míst po celém území přípravné, takzvané krajinské výstavy. Pro tento účel byly shromážděny

11 Srov. Jeřábek, Richard: *Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: Kubíček, Jaromír, Kubíček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 11.

12 Srov. Altman, Karel: *Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hnutí*. In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (Eds.): *Kultura, společnost, tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha 2005, s. 183–206.

přechetné předměty lidové provenience, aby byly vystaveny jako exponáty, ale byly zde též předváděny lidové zvyky, obyčeje a slavnosti se zpěvem, hudbou a tancem. Do splnění takového úkolu se zapojila celá řada znalců i široké vrstvy ctitelů lidové kultury, jejichž společná práce nadchla velký počet návštěvníků těchto expozic, spojených se slavnostmi, jimiž tyto vyvrcholily.

Z uvedených skutečností je patrné, že časy přípravy Národopisné výstavy československé, tedy první polovina 90. let 19. století, byly i na Moravě érou do té doby nevídaného rozmachu národopisné práce, která přerostla od aktivit jednotlivých osobností, zpravidla erudovaných intelektuálů, v rozsáhlé národopisné hnutí, jehož nositeli byli vedle vzdělanců i četní nadšení amatéři. Období následující po Národopisné výstavě československé pak je významné zejména zvýšeným úsilím o sepisování oblastních monografií.

V letech předcházejících vyhlášení samostatného Československa vyniká činnost Leoše Janáčka, jenž stál v čele jedné z nejvýznamnějších institucí, které budovaly základy vědeckého národopisu v Brně a na Moravě vůbec. Janáček byl od roku 1905 předsedou Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku, po roce 1918 pak jako první vedl Státní ústav pro lidovou píseň v Brně.¹³

Význam studia dějin národopisu

Jak jsme již uvedli, národopis obecně nebyl ve sledovaném období pouze ve znamení rozvíjení odborného úsilí, ale zastával též místo v politickém životě. Bádání směřující k pochopení úlohy tohoto oboru se proto neobejdou bez osvětlení vývoje společenských vazeb a způsobu života na Moravě v procesu formování novodobého národa.

Zhodnocení stavu bádání o historii českého národopisu na Moravě nás vede k úsilí stanovit jednotlivé etapy tohoto procesu a definovat jejich obsah a charakteristické rysy. Jde především o postižení vztahu politických událostí a společenského dění k národopisným aktivitám ve sledovaném prostoru. Zde je nutno konstatovat, že mnohé významné historické mezníky, ohraničující jednotlivá období naší národní minulosti, platí v dějinách rozvoje národopisného bádání pouze nepřimo. Nelze v nich současně vidět předěly v rozvoji naší vědy, ať už jde kupříkladu o revoluční roky 1848 a 1849, rok 1859 znamenající pád neoabsolutismu, počátek šedesátých let 19. století jako éru nastolování

13 Význam těchto institucí vyzdvihl Richard Jeřábek ve stati *Brno – centrum národopisné práce*, publikované v monografii *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*, kterou sepsal Oldřich Sirovátka s kolektivem (Brno 1993), a byl též v roce 1995 náležitě zhodnocen i Olgou Hrabalovou ve sborníku *Od Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k Ústavu pro etnografii a folkloristiku*, vydaném brněnským pracovištěm tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku AV ČR, dnešního Etnologického ústavu AV ČR v. v. i. (Brno 1995).

ústavního režimu se základními dokumenty Říjnovým diplomem a únorovou ústavou, rok 1867 jako zřízení dualismu rakousko-uherského soustátí, či roky 1914 a 1918, ohraničující éru první světové války. Domníváme se, že v dějinách moravského národopisného bádání nelze považovat za mezník ani natolik významnou událost, jakou byly oslavy milénia v roce 1863 na Velehradě a v Brně.

Zmíněné klíčové dějinné události ze sféry takzvané vysoké politiky však při rozvíjení českého národopisu na Moravě nikdy nezůstávaly zcela bez odezvy. Stav národopisných bádání a jeho konkrétní počiny vždy do značné míry ovlivňovala atmosféra doby, vyplývající z celkového společenského kontextu, v jakém se ona bádání rozvíjela.

Rozpaky při členění dějin národopisné vědy v českých zemích v 19. století jsou konečně patrné i z Horákova přehledného nástinu československého národopisu,¹⁴ kde jsou jednotlivé pasáže pojednávající o různých etapách vývoje této disciplíny pojmenovány například „Od Hanky k Erbenovi“, „Období Erbenovo“, „Od smrti Erbenovy po Všeobecnou zemskou jubilejní výstavu r. 1891“, „Od Národopisné výstavy československé do obnovení státní samostatnosti“, dílčí kapitoly jsou pak věnovány dílu významných osobností („V. Hanka“, „F. L. Čelakovský“, „P. J. Šafařík“, „Ignác Jan Hanuš“, „Božena Němcová“, „Josef Mánes“, „Frant. Sušil, P. Křížkovský“, později „Fr. Bartoš“ atd.)

Za alespoň orientační body coby mezníky rozvoje národopisného bádání na Moravě můžeme považovat spíše jen některé důležité tvůrčí počiny předních badatelů v tomto oboru, vydání významných dokumentárních prací (1814 – kvaše zobrazující moravské kroje, 1837 – Hornovo album), publikování zásadních prací – například Sušilova sbírka lidových písní z roku 1835, Bartošovy monumentální etnografické práce o moravském lidu, položení základů *Vlastivědy moravské* s výrazným vkladem Josefa Klvani ad., vznik významného sdružení zaměřeného na odbornou činnost zasahující poměrně široké území Moravy, jakým byla Národopisná družina olomoucká na začátku osmdesátých let 19. století, a zejména pak uskutečnění některých společensky závažných podniků s národopisnou tematikou nebo jejím výrazným podílem, k nimž nepochybně patřily velké výstavy celonárodního významu v devadesátých letech 19. století. Zejména období mezi Jubilejní zemskou výstavou v Praze roku 1891 s její Českou chalupou a Národopisnou výstavou československou z roku 1895 s sebou přineslo zásadní přelom v národopisné práci. Výzva ke sbírání předmětů lidové kultury v celonárodním měřítku, tedy nejen v Českém království, ale též na Moravě, vzbudila velký zájem o národopisnou problematiku v širokých vrstvách obyvatel a jejich zapojení do celého procesu směřujícímu k důstojné reprezentaci lidové kultury českého národa. V tomto předělovém období sehrálo významnou roli první odborné, vyhraněně národopisné periodikum Český lid, vychá-

14 Horák, Jiří: *Národopis československý. Přehledný nástin*. In: *Vlastivěda moravská. 2. svazek. Člověk*. Praha 1933, s. 305–472, 607–608.

zející od roku 1892, v němž byly publikovány materiály jak z území Čech, tak i Moravy a Slezska, leckdy i odjinud. Je přitom příznačné, že toto přelomové období spadá do devadesátých let 19. století, doby, jež byla celkově ve znamení politického, vědeckého a uměleckého i literárního kvasu.¹⁵

Studium historie každého, zvláště pak společenskovedního oboru, má prokazatelně svůj praktický smysl, neboť je jednou z podmínek jeho dalšího rozvoje, ale také je nedílnou součástí jeho předmětu. Tato teze platí i při zkoumání dějin národopisu, a tudíž je třeba na ně zaměřit soustavnou a cílevědomou pozornost, mimo jiné i proto, že historiografie národopisu usiluje o zachycení a zhodnocení vývojových trendů, jimiž byla tato disciplína formována, ale nadto poskytuje přehled o dosažených konkrétních výsledcích, jichž lze využívat i v širších víceoborových souvislostech.¹⁶ Pod pojmem dějiny národopisu, respektive historie či historiografie národopisu, tak lze chápat dílčí vědní disciplínu, která se zabývá historickým procesem národopisných aktivit, jež tuto minulost zkoumá, poznává a prezentuje a zprostředkovává tak kontinuitu mezi minulostí a současností.

Vědecká historická práce (bádání, zkoumání, výzkum) zaměřená na dějiny národopisu, je práce tvůrčí, neboť jde o překročení dosavadního stupně poznání a obohacení vědy o nové poznatky, pohledy a názory, o objevení a osvětlení dosud zcela nebo zčásti nepoznaného či poznaného pouze nejasně, nepřesně, případně nesprávně.¹⁷ Sledování vývoje oboru národopis je předpokladem k systematickému shromažďování podkladů pro potřebné historiografické zhodnocení kladů i záporů, úspěchů i nezdarů. Nadto by historiografie měla registrovat, popřípadě též klasifikovat představitele oboru, kteří v různé míře a kvalitě ovlivnili jeho rozvoj, případně odhadovat jejich vědecká a morální selhání v kritických obdobích našich novodobých dějin.¹⁸

Vědecká práce zacílená na poznání historie oboru národopis na Moravě ve zvoleném časovém období ovšem klade na nositele těchto výzkumů značné nároky. Badatel musí získat nejen všeobecné a hluboké znalosti daného oboru – tedy dějin národopisu –, ale musí si osvojit především celkovou vědeckou způsobilost, metody, techniky a návyky, aby mohl nejen přijímat (formou vysokoškolského studia) sumu dosavadních znalostí, ale také samostatně čerpat další poznatky, dále aby tyto poznatky dokázal

15 Srov. Altman, Karel: *Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hnutí*. In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (Eds.): *Kultura – společnost – tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha 2005, s. 183–206.

16 Srov. Jeřábek, Richard: *Úvod*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 1. Svazek*. Praha 2007, s. 7.

17 Srov. Bartoš, Josef: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 9.

18 Srov. Jeřábek, Richard: *Úvod*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 1. Svazek*. Praha 2007, s. 7.

aktivně používat v praxi, a konečně aby dokázal v příslušném oboru i samostatně vědecky pracovat.

Vzhledem ke skutečnosti, že v dílčí vědecké disciplíně, jakou jsou dějiny národopisu, se prolínají dva vědní obory – národopis a historie (historiografie) –, musí badatel, který se jí hodlá věnovat, znát základy obou těchto věd. Aby mohl rozšířit současný stupeň bádání daného tématu, musí si osvojit sumu vědomostí o dosavadních národopisných aktivitách i odborných etnologických bádáních. Stejně tak musí znát principy historického výzkumu, neboť právě jemu podrobuje národopisné dění v dávné i pozdější minulosti. Historickými metodami zkoumá, jak se postupně rozvíjely národopisné aktivity – od prvotního zájmu průkopníků a jejich neformálních kolektivů o předměty a jevy lidové provenience až po cílevědomý odborný výzkum jednotlivých národopisných odborníků i celých vědeckých týmů, usměrňujících konání širších vrstev ctitelů lidové kultury.

Jestliže hlavním posláním běžného studia je osvojení určitého okruhu vědomostí, jež jsou ve vědě již známy v důsledku předchozího bádání, pak vědecký historický výzkum, a tudíž i výzkum dějin národopisu, směřuje k dalšímu rozvoji vědeckého poznání minulosti. Tedy ke zjištění a zhodnocení dosavadní odborné literatury a k výzkumu a rozboru historických pramenů i dalších informačních zdrojů. Výsledkem takového bádání je posléze konkrétní historické dílo.

Charakteristickým rysem historického výzkumu národopisu ve vymezeném prostředí a času je, že může poznávat a zkoumat minulost rozvoje národopisných aktivit nejen prostřednictvím odborné literatury, ale také historických pramenů, tj. rozmanitých dokladů, jež pro současnost zanechalo minulé působení badatelů v tomto oboru, ale také samotných nositelů lidové kultury. Ve vědeckém historickém bádání o dějinách národopisných aktivit v minulosti je považováno za odbornou literaturu záměrné a následné odborné zpracování a publikování výsledků výzkumu určitého dění v dané disciplíně. Přitom tato literatura obsahuje informace odvozené a vyvozené z pramenů; a právě pramen představuje prvotní zdroj informací v tom smyslu, že je „nejblíže“ minulé skutečnosti – je totiž její součástí nebo ji bezprostředně odráží.

Etapy historického výzkumu

Etapy historikovy práce se tradičně rozdělují na čtyři části: heuristiku (tj. shromáždění literatury a pramenů), kritiku (rozbor a hodnocení), interpretaci (jejich výklad) a syntézu (spojení a zpracování).¹⁹ Plně to platí i při bádání o historii národopisu, což ak-

¹⁹ Srov. Bartoš, Josef: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 11.

centuje i tato příručka, jež se soustřeďuje zejména na počáteční stádia těchto výzkumů, tedy přehled vybrané literatury a pramenů, jejich komentování a hodnocení. Tato stadia však mají za cíl umožnit následnou interpretaci získaných poznatků i jejich syntetizující zpracování.

K vypracování této příručky jsme přistoupili s poměrně jasným cílem: představit zájemcům o národopis na Moravě ve sledovaném období důležité výsledky dosavadních bádání o tomto tématu a těm z nich, zejména vysokoškolským studentům, kdož chtějí pokračovat v takto zacílených výzkumech, naznačit další možné směry, jimiž by se mohla ubírat jejich práce. K tomu mají též napomoci rozličné pomůcky a informace o dosud nevyužitých zdrojích poznatků, tj. prameny, na které dále upozorňujeme. Tato příručka pak vzešla především z praktického bádání, jemuž jsme se věnovali řadu let, jak to, věrme, průkazně dokládají nejen naše publikované výstupy, ale také zhruba patnáct přednáškových cyklů určených studentům Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Dovolujeme si též připomenout, že na samém počátku naší práce stálo zpracovávání úkolu *Podíl národopisu na rozvoji české národní společnosti (1800–1918)*, jenž byl v letech 2001–2003 podpořen grantovými prostředky. Bádání vyústilo v patřičné výstupy, jež vedle dílčích studií a článků představuje poměrně rozsáhlá speciální bibliografie. Avšak výzkumy pokračují dále s důrazem na začlenění zkoumané tematiky do širšího kontextu.

Struktura této příručky vyplynula z našeho poznání víceméně přirozeného postupu bádání, směřujícího ke konkrétním výstupům v podobě vědeckých studií, publikovaných v odborném etnologickém tisku, sestavené speciální bibliografie, cyklu přednášek pro vysokoškolské studenty etnologie atd., s vizí dílčích tematicky zaměřených monografií i širěji koncipovaného syntetizujícího díla. Proto po těchto úvodních pasážích následuje přehled dosud vybádaných poznatků, jež skýtá dosavadní sekundární literatura, ať už publikovaná ve sbornících a periodickém tisku, anebo samostatně, monograficky. Vedle přehledu několika základních prací, které slouží k obecné orientaci v dané problematice, bude pojednáno zejména o tom, co již bylo vybádáno a publikováno o rozličných objektech studia historie národopisu ve vymezeném prostoru a čase.

O historii národopisu na Moravě sice bylo již leccos vyzkoumáno, analyzováno a po náležité interpretaci syntetizujícím způsobem zpracováno a prezentováno náležitými publikačními výstupy, ale přesto i v této oblasti existuje značné množství tzv. bílých míst. Vzhledem k této skutečnosti je nezbytné podrobit patřičným výzkumům širokou škálu historických pramenů různého druhu i proveniencie. Samostatná kapitola tak pojednává o pramenech oficiálních, úředních a veřejných, uložených v paměťových institucích, i těch osobnější povahy, které skýtá zejména memoárová literatura, dobový periodický tisk, ale také archivní fondy, kde nalzáme i dokumenty značně intimní.

Na tuto kapitolu pak navazuje pojednání o rozličných pomůckách, které usnadňují práci historika národopisu, zejména o slovnících a encyklopediích a také o bibliografiích. Závěrečný oddíl práce je pak věnován pojednání o některých významných pamětových institucích, v nichž historiograf našeho oboru nalézá mimořádně velké množství objektů svého bádání.